

Gazi Üniversitesi
Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî
Araştırma Merkezi

TÜRK KÜLTÜRÜ
ve
HACI BEKTAŞ VELÎ
Araştırma Dergisi
Research Quarterly

Yaz 2007/42
Summer

Alevi Geleneğinde Ölüm ve Ölüm Sonrası Tören ve Ritüeller*

The Death and Ceremonies and Rituals After Death In
Alevi Tradition

Harun YILDIZ**

Özet

Ölüm olayının Türk kültürü ve düşüncesinde önemli bir yeri vardır. Bundan dolayı yaşamın önemli geçiş dönemlerinden birini oluşturan ölüm anında ve sonrasında bazı törenler yapılır. Bu çerçevede öncelikle, ülkemiz Alevî geleneğinde ölüm algısı irdelenmiş, ardından ölüm ile ilgili yapılan ritüeller tespit edilerek yer yer bunların İslam öncesi Türk kültür ve inanç sistemi ile benzerlikleri üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ölüm, Alevi Geleneği, Eski Türk Kültürü, Dârdan İndirme Âyini.

Abstract

The Phenomenon of death occupies an important position in Turkish Culture and Thought. Because of this, some ceremonies is fulfilled in death which is one of very important stages of life and after this. In this context first of all, the concept of death in Alevi Tradition has been discussed and than we studied in this work the rituals related with death in Alevi and their relationship and similarities with Pre-Islamic Turkish Culture and Belief Structure.

Key Words: Death, Alevi Tradition, Ancient Turkish Culture, The Ceremony of Dârdan İndirme

Giriş

İnsan hayatının tabii bir sonucu olan ölüm olgusu, hem bireyler hem de toplumlar için son derece önemli olan bir olgudur. Zira insan yaşamında insanı derinden etkileyen etkenlerden biri de, ölüm gerçeğidir. İnsanlık tarihinin ilk dönemlerinden günümüze uzanan yelpaze içinde insanlığın ölüme ilişkin

* Bu makale, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi tarafından 25-26 Kasım 2004 tarihinde düzenlenmiş olan "Uluslararası Türk Kültüründe Ölüm Sempozyumu"na yazar tarafından sunulan "Alevi Geleneğinde Ölüm ve Ölüm Sonrası Uygulamalar" başlıklı bildiri esas alınarak düzenlenmiş ve geliştirilmiştir.

** Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, hyildiz@omu.edu.tr.

düşüncelerine bakıldığında, değişmeyen esas fikrin, ölümün bir "son"u sembolize etmesi olduğu görülecektir. Ölüm; eski çağların ilkel insanının dünyasında hayatın sıradan bir olayı gibi her an gerçekleşebilecek bir hadise iken, günümüz modern insanının yaşamında ise hayatın son evresinde, yani yaşlılıkta gerçekleşen bir olay hâlini almıştır (Baudrillard, 2002: 257; Acıpayamlı, 1963: 14-29).

İlahi dinler ile diğer bazı inanç sistemlerinde ise ölüm; başka bir hayata, asıl yaşama geçişin adı olmuştur. Bu yüzden tarih boyunca insan toplulukları sosyal hayatın devamı için, ölümün etkisini hafifletecek ya da unutturacak tören ve ritüeller oluşturmak'durumunda kalmışlardır.

Ayrıca ölüm, insanlığın yaşamış olduğu ortak deneyimlerden biri olarak, özellikle ilahi dinlerin bakış tarzında olduğu gibi, insan hayatının en önemli geçiş dönemlerinden birini oluşturur. Bu yüzden bu geçiş sırasında ve sonrasında tüm toplumlarda, birtakım dinî tören ve ritüeller yapılmaktadır. Bu törenlerin yapısı ve uygulanış biçimleri ise, toplumların sahip olduğu inanç ve kültür yapılarına göre değişmektedir.

Toplumumuzda ölüm ile ilgili tören ve ritüellerin oluşumunda, İslam dininin önemli derecede etkisi bulunmaktadır. Bunları, ülkemizdeki Alevi toplulukların ölümle ilgili olarak icra etmiş oldukları uygulamalarda da gözlemlemek mümkündür. Bilindiği gibi birey, ait olduğu kültür çevresine bağımlı olduğundan dolayı, söz konusu kültür çevresinin kalıplarına göre icra edilen törenle gömülmektedir.

Bu makaleyi hazırlarken amacımız, ülkemizde değişik yörelerde yaşayan Alevi topluluklarının genel olarak ölüme bakışını ve ölümle ilgili olarak uyguladıkları tören ve ritüelleri ortaya koymaktır. Çalışma süresince, özellikle doktora çalışmamız esnasında sahamız olan Amasya yöresi ile ilgili bilgileri, gözlem ve mülakat yöntemiyle ele alıp inceledik. Ülkemizdeki diğer yöreleri ise daha önce yapılmış olan çalışmalardan hareketle ortaya koyduk.

Alevi Geleneğinde Ölüm Algısı

Ülkemizde değişik yörelerde yaşayan Alevi topluluklarına göre ölüm, her şeyden önce ruhun yer değiştirmesi, görünür âlemden görünmez âleme geçiş ve böylece yeni bir durumun başlangıcı olarak görülmektedir. Bu yönüyle o, sırrına erişilmesi ve künhüne vâkıf olunması güç bir olaydır. Ölüm, yok olmak anlamına gelmez; zira insan ruhu, varlığı ile kaderinin tabii bir sonucu olarak, bir süre için misafir kaldığı bedeninden ayrılıp farklı ortamlara girecek ve varlığını değişik yerlerde sürdürecektir. Bundan dolayı ölüm sözcüğü, Alevi çevrelerde fazla kul-

lanılmaz. Ölüm kavramı yerine *Hakk'a yürümek*, *gerçeklere kavuşmak*, *kalıp değiştirmek*, *kalıbı dinlendirmek*, *sır olmak*, *emaneti teslim etmek*, *Cemâl'e ve Dîdâr'a kavuşmak*, *don değiştirmek* gibi deyimler kullanılır (Kaya, 1996: 368-370; Er, 1998: 117-118; Aktaş, 1999: 118-119; Şahin, 2006: 66).

Bu ifade kalıplarından *Hakk'a yürümek*, bireyin biçimden kurtulup öze dönmesi anlamına gelir ki, bu tasavvufi anlamda "*Fenâfillâh*" denilen şeye tekabül eder.¹ Bu durum, insanın kendini Allah'ın varlığında yok etmesini ifade eder. Anadolu Alevilerinin inancına göre Allah'ın kendi nurundan yarattığı ve bu yüzden Tanrısal bir öz taşıyan insan, ölümüyle birlikte yeniden Allah'a kavuşacak, onunla bütünleşecek yani Hakk'a yürüyecektir.

Alevi geleneğinde iki türlü ölüm vardır. Bunlardan biri, realitede karşımıza çıkan şey olup ölüp bu dünyadan ayrılmaktır ki, aslında bu ölüm sayılmaz. Diğeri ise, *ölmeden önce ölmek*; yani üzerinde kul hakkı kalmadan ölmektir. Bu da ancak tarikatta olabilecek bir şeydir. Buna göre belli bir yaşa gelen kimse ailesiyle birlikte, dedenin ve toplumun huzurunda kurbanını keserek beyaz seccade üzerinde görülüp ölmeden evvel ölmek için kurbanını alıp ceme gider. Burada; küs olduğu birisi varsa onunla barışır, alacağı vereceği varsa bunları halleder ki, burada sorulan öteki dünyada sorulmasın. Yine o anda yalan söylemeyeceğine, kimseye ilgili kötülük düşünmeyeceğine, komşusu ile iyi geçineceğine, yolunu inkâr etmeyeceğine yemin eder. Burada kötü huy ve alışkanlıklardan uzak durmaya söz veren kişi, artık ahlakî anlamda arınmayı hedefler. Bu da ancak kişinin ölmeden evvel ölmesiyle mümkün olacaktır. Böylece insan, benliğinden arınıp nefsi-ni öldürerek Hakk'a ulaşır (Er, 1998: 118).

Ülkemizdeki Alevi çevrelere göre ölüm, özellikle kırsal kesimde, toplum yaşantısında oldukça önemli bir yer tutar. Bu yüzden ölümü herkes, hem korku hem de saygıyla bekler. Bireyler ölüm karşısında kendi iş, düşünce ve eylemlerini bir kenara bırakarak toplumsal şuura kendilerini teslim ederler.

Alevi çevrelerde ölümü düşündüren bazı inanış ve ön belirtiler de vardır. Bunlar, doğal ve doğal olmayan işaretlerle ve özellikle bazı halk inanışlarıyla insanlar

¹ *Fenâ Fillâh*, sûfiler tarafından Allah'ın dışında bir varlığa hürmet etmekten fânî, Allah'a tazimde bâkî olmak; kötü huy ve davranışlardan fânî, ilimle bâkî olmak gibi anlamlarda kullanılır. Bu durum, sûfilere göre bir manevi sarhoşluk ve kendinden geçme hâlidir. Ayrıca insanın Hakk'ın huzurunda olduğunun şuuru varmasını, bu şuuru her an muhafaza etmesini, böylece kişinin gerçek kul olma noktasını ifade eder. *Fenâ fillâh*, öz olarak, tarikat yolcusunun duygularından ve iradesinden sıyrılarak benliğini Allah'ın varlığında yok etmesidir. Geniş bilgi için (Kara, 1995: 333-335; Kara, 1990: 161-162; Korkmaz, 2003: 146-147; Türer, 1995: 130-131).

tarafından hissedilir. Örnek olarak; bazı hayvanlar, ev eşyası gibi şeyler, kozmik ve meteorolojik bazı olaylar aracılığıyla ölümün yaklaştığı hissedilebilir ve ölümü uzaklaştırmak için de bazı şeyler yapılır. Özellikle *Tahtacılar* arasında ölümüne işaret eden hayvanların başında *baykuş* gelmektedir. Hatta öyle ki onlar; sevmedikleri, ölümünü istedikleri birisi için *ocasında baykuş tünegin* tarzında bir beddua söylerler. Bu beddua dışında söz konusu kuşun ismi pek söylenmemektedir. Baykuş bir evin yakınında veya üzerinde öttüğünde, o evde birinin öleceğine işaret ettiğine inanılır. Bu durumda baykuş, silahla öldürülür veya ocaktan ateşli bir odun parçası alınarak baykuşa doğru atılır (Selçuk, 2004: 201). Yine Tahtacılar arasında *çakalın* uzun uzun havlaması da ölümün ön belirtisi olarak değerlendirilir. Eğer çakal, bir evin yakınında havlarsa, o evden birinin öleceğine inanılır. Bu durumda ocaktan ateşli bir odun parçası alınır, çakalın havladığı yöne doğru atılır. Köpeğin gündüz uluması durumunda da ölüm olacağı inancı mevcuttur. Bunun yanında tavuk, horoz gibi hayvanlar da öterse o evden birinin öleceğine inanılır. Bu durumda tavuk hemen yakalanır ve boynu hemen koparılır. Hayvanlarla ilgili yapılan tüm bu uygulamalar aracılığı ile ölümün uzaklaşacağına inanılır. (Tahtacılar arasında ölümü düşündüren inanışlarla ilgili olarak bkz: Örnek, 1971: 15-19; Selçuk, 2004: 201-203).

Alevi Geleneğinde Ölümle İlgili Tören ve Ritüeller

Ülkemizdeki Alevi çevrelerde ölüm anında ve ölümden sonra birtakım ritüellerin yapıldığı görülmektedir. Bunların, biçim ve yapılış tarzında yöreden yöreye bazı küçük farklılıklar bulunmakta olup bu farklılıklar, genellikle kırsal kesimde gözlenmektedir. Ölümle ilgili olan bu ritüelleri, İsmail Engin'in de ifade ettiği gibi, temel olarak *ilk ve son aşama* ya da *hazırlık ve gömme aşaması* biçiminde iki kısma ayırmamız mümkündür (Engin, 1998: 107). Şöyle ki, ölüm olayının gerçekleşmeye başladığı andan cenaze namazının kılındığı ana kadar olan işlemleri, ilk aşama ya da *hazırlık aşaması*; cenaze namazından sonra yapılan ve ölünün gömülmesini de kapsayan işlemleri, son aşama ya da *gömme aşaması* olarak ele alabiliriz.

Ölüm olayının gerçekleşmeye başladığı an şeklinde tarif ettiğimiz *hazırlık aşamasında*, öncelikle ölmek üzere olan, fakat tamamen şuurunu da kaybetmemiş olan kişinin yanında hafif sesle *Yâsin* ve *Âyete'l-Kürsî* okunur. Bunun yanında besmele çekilerek kelime-i tevhid ya da kelime-i şehadetini söylemesi sağlamaya çalışılır. Yine "*Lâ ilâhâ illâllâh, Muhammedün Rasûlüllâh, Aliyyün Veliyyullâh*" ifadesini söylemesi için çaba gösterilir ve bu arada ona su verilir. Eğer hastanın durumu bunları söylemeye müsait değilse, *Allah-Muhammed-Ali* isimleri ya da sadece

Allah ismi telkin edilir. Ayrıca ölüm döşeginde olan insanın yanında yine çok hafif sesle düvazimam² okunur (Kaya, 1996: 369-371; Aktaş, 1999: 123-124).

Tahtacılar ölüm döşeginde yatan kişinin ölürken sıkıntı çektiği hissedilirse, içinde bulunduğu odanın kapısı açılır. Aynı zamanda ölüm sıkıntısı çeken kişinin üzerine "Ya Allah! Ya Muhammed! Ya Ali!" denilerek herhangi bir yeşil yaprak atılır. Bundan sonra söz konusu kişinin rahat bir şekilde öleceğine inanılır (Selçuk, 2004: 205). Yine Tahtacılar ölüm döşeginde olup can çekişen kişinin yanında çoğunluğu kadın olmak üzere akrabaları sessiz olarak beklerler (Biçen, 2005: 128).

Ölüm döşegindeki kişi ruhunu teslim edince orada bulunan dede ya da bir aile büyüğü, ölümün gerçekleştiğini; "İnnâ lillâhi ve innâ ileyhi râciûn; miracı mübarek, mekânı cennet olsun" diyerek ölüm olayını duyurur (Üçer, 2005: 388). Ölüm gerçekleştikten sonra ise cenazeyi bekletmeden en kısa zamanda toprağa vermek, ülkemiz Alevi topluluklarında görülen önemli bir gelenektir. Burada her şeyden önce, "ölüyü yerde bırakmamak için erken gömmek" düşüncesi esastır (Taşgün, 1997: 126). Özellikle Tahtacılar toprağın mühürlenmesi inancı sebebiyle defin işlemi, güneş batmadan önce yapılır. Ne var ki ölüm, akşamüstü veya akşam saatlerinde gerçekleşmiş ise ölünün gömülmesi ertesi güne bırakılır, ölü sabaha kadar bekletilir. Buna, *Tahtacı köylerinde ölünün gecelemesi* denilir ve böylesi durumlarda orada bulunanlar, ölünün etrafında daire oluşturacak şekilde oturlar. Köyde o anda bulunan zâkir ve ozanlar, sabaha kadar saz çalarak ağıtlar yakar, deyiş ve düvazlar söylerler (Küçük, 1995: 122; Aksoy, 2004: 389).³ *Ölü sazi* çalma âdeti, Ege ve Antalya Tahtacılarında görülen bir şeydir. Buna göre, ölünün etrafında kadın erkek daire şeklinde toplanıp saz eşliğinde ağlanır ve ağıtlar yakılır (Yetişen, 1986: 49; Selçuk, 2004: 217; Engin, 1995: 41).

Ruhun ölümsüzlüğüne inanan Tahtacılar, onun cesetten kuş gibi uçarak ayrıldığını ifade ederler. Bu yüzden ölüm olayı gerçekleştiği an hemen odanın pencereleri açılır. Daha sonra ölü ile birlikte, odası ve evin diğer yerleri tütsülenir. Ölünün elbisesi çıkarılır, çenesi çatılır, gözleri kapatılır, ayak başparmakları birbirine bağlanır. Eğer ölen kadın ise, ellerine, ayaklarına, saçlarına, kulak arkalarına kına sürülür. Ölen kişi *musahipli* birisi ise, bu işlemler yapılmadan kurban

² *Düvaz, düvazimam* ya da *düvazdeh imam*; Alevi/Bektaşî edebiyatında, başta Hz. Ali olmak üzere içinde; Ehl-i Beyt ve On iki İmam'ın isimlerinin geçtiği, onların faziletlerinin anlatıldığı, onlar için söylenmiş deyiş ve nefeslere denilir. Düvazimam, Farsçada on iki imam anlamına gelen "düzvaz-deh imam"ın Anadolu'daki söyleniş biçimidir. (Korkmaz, 2003: 126-132).

³ Aynı gelenek, ülkemizdeki Arap Alevileri/Nusayrî'lerinde de vardır. Zira Nusayrîler, ölüyü gece yalnız başına bırakmamak gerektiği inancına sahiptirler (Aslan, 2005: 78).

kesilir. Bu kurbana, *tercüman kurbanı* adı verilir. Bu uygulamalardan sonra ölünün üzeri bir çarşaf ile örtülür ve ölü odanın ortasına getirilir. Ölünün üzerine bıçak veya demir parçası, yastığının altına da ayna bırakılır (Selçuk, 2004: 206).

Bu arada ölenin yakınlarından bazıları dedeye haber verir, bazıları uzaklarda varsa yakın dost ve akrabaları çağırır, bazıları ise mezar kazımına gönüllü koşar. Bazı yörelerde kişiler her ne işi olursa olsun, her nerede bulunursa bulunsun; ölümünden haberdar bulunduğu kişinin defin işlemlerine katılmak durumundadır. Özellikle bu anlayış, *Balıkesir Çepnileri* arasında görülen önemli bir şeydir (Şahin, 2006: 66-67).

Yine ölüm olayı gerçekleştikten sonra, eğer ölen kişinin gözleri açıksa kapatılır⁴, ağzı açık kalmasın diye de temiz bir bezle çenesi bağlanır, başı kible tarafına çevrilir, elleri yanlarına uzatılır, yanında güzel kokulu şeyler bulundurulur. Cenaze evden ayrıldıktan sonra bazı köylerde, komşu ve akrabalar tarafından ölenin kaldığı oda, el birliği ile acele olarak boyanır. Yine ölenin giysilerinin tümü toplanır ve yıkanır; bazı yörelerde fakirlere ve ölüyü yıkayanlara (Taşkın, 1997: 126), bazı yörelerde ise en yakın dostuna verilir (Aktaş, 1999: 135). Bazı köylerde ise ölünün bulunduğu oda, ölünün ruhu eve gelip dolaştığı inancından dolayı evini kolayca bulabilmesi için 3 gün, bazılarında 9 gün, bazılarında ise 40 gün boyunca aydınlatılır ve ışıkları söndürülmez.⁵ Ayrıca bazı yörelerde özellikle Kürt Alevi köylerinde, cenazenin arkasından üç gün boyunca ateş yakıldığı da görülmektedir (Aktaş, 1999: 124; Karaoğlu, 2003: 38).

Ayrıca ölüm olayı meydana geldiği anda uyuyan kimselerin uyandırılması, ölü yattığı yerden kaldırılınca onun yerine taş veya sacayağı konulması gibi uygulamalar; Tahtacılar da olduğu gibi Anadolu'nun pek çok yöresinde yaygındır (Selçuk, 2004: 216). Amasya, Tokat ve Çorum gibi Orta Anadolu illerinde, ölen şahıs, evden çıkarılırken; "*Su Selâsı*" denilen dinî törenle "*Hüseynî makamında*" Teslim Abdal'dan bir nefes okunarak uğurlanır ve ardından bir kova su dökülerek; "*dâr-ı bekâ*"ya yolcu edilir (Onarlı, 2003). Aynı şey, Tahtacılar da yapılır. Zira cenaze evden götürülürken arkasından su dökülür, ev süpürülür, ölünün yatağı dışarıya çıkarılır, ölünün evi de dâhil köyde her evden dışarıya çul (kilim) çıkarılır ve üç defa çırpılır (Selçuk, 2004: 205).

⁴ Öyle ki bazı yörelerde gözleri açık bir şekilde ölenlerin, sevdiklerini göremeden öldüğü için gözlerinin kapanmadığına inanılır (Karaoğlu, 2003: 38).

⁵ Aynı inanış ve uygulamanın İslam öncesi bazı Türk boylarında bulunuşu, bunun İslamiyet öncesinden kalma bir inanış olduğunu düşündürmektedir. Zira Beltirler gibi bazı Türk boyları, ölüyü mezara defnettikten sonra hep beraber ölünün evine gelip yemek yer ve içerlerdi. Ölünün en yakın dost ve akrabalarından bazıları ise, bu evde üç gün misafir olurlar; geceleri kimse uyumazdı. Her yemekten önce ateşe, yiyecekleri ve içecekleri şeylerden de bir miktar atarlardı" (İnan, 1995: 185).

Ölü evden ayrıldıktan sonra, ilk aşamada yıkanıp kefenlenir. Ölü, yıkanacağı yer olan tenesire götürülmeden önce tenesir tütsülenir (Üçer, 2005: 389). Bunun için, genel olarak ölen erkekse köyün hocası⁶, kadınsa yakınlarından bir kadın ölüyü yıkar. Bazı köylerde ise kadın ya da erkeği eşinin yıkadığı da görülmektedir (Yaman, 1994: 273-274; Cebecik, 1991: 116; Biçen, 2005: 130). Bu işlemi, genelde tecrübeli kişiler yapar ve ölene abdest aldırma şeklinde yapılır. *Çepniler*'de cenazeyi yıkama işleminde "yuğucu" ve "kuyucu" adlı iki görevli bulunur. Cenazeyi yıkayana yuğucu, suyu dökene de kuyucu adı verilir. Cenaze yıkanacak suyun içine de gül suyu katılır (Şahin, 2006: 67). Cenaze erkekse göbekten dizlerine kadar, kadınsa göğüslerinden dizlerine kadar olan kısmı bir bezle örtülür.

Ölü, yıkandıktan sonra kurulanır ve kefenleme işlemine geçilir. Burada kefen; erkekler için gömlek, eteklik (iç kefen) ve sargı(dış kefen)dan ibaret olmak üzere üç kattır. Kadınlar için ise bunlara, başörtüsü ve göğüs örtüsü eklenmesiyle beş kat olur. Ölüye önce boynundan ayaklarına kadar olan gömlek giydirilir. Daha sonra başından ayaklarına kadar olan eteklik, en son da bu iki parçayla beraber bütün vücudu saracak olan sargı giydirilir. Kadınların başörtüsü ile başları örtülürken göğüs örtüsü ile kefenlerin dışında göğüsleri örtülür (Üçer, 2005: 389).

*Tahtacılar*da ölen kişi eğer erkekse ve sakalı uzamışsa, sakalı tıraş edilir; ancak bıyığına dokunulmaz ve yıkandıktan sonra da pijaması, gömleği, başlığı (şapka) ve çorabı giydirilir. Ölen kadın ise, pijamasının yanı sıra yeni dikilen bir elbise giydirilir. Kadının başına yeşil ve kırmızı bir bez sarılır, onların üzerine oyalı bir tülbent bağlanır, ayağına çorap giydirilir. Ayrıca eline, ayağına ve alnına da kına yakılır.⁷ Burada kadın, erkek, genç, çocuk bütün ölümlere giydirilen giysilerin yeni ya da en güzel kıyafetleri olmasına dikkat edilir. Ölen genç erkek ise, söz konusu giyeceklerin yanı sıra, takım elbise de giydirilir. Evlenmemiş genç kız ise, gözlerine sürme çekilir ve çoğunlukla gelinlik giydirilir. Erkek cenazelerin hepsinin eline mendil ve çiçek demeti verilir. Kadınlara da aynı şekilde tülbent (yazma) ve çiçek demeti verilir. Tahtacılar, ölüye elbise giydirilmediğinde ölünün, öbür dünyada çıplak dolaşacağına inanırlar (Engin, 1998: 109; Selçuk, 2004: 207).⁸

⁶ Tahtacılar, bu noktada çok daha titiz olup cami imamlarına ölümlerini yıkatmıyorlar. Zira Tahtacılar göre bunun için, önce ölü yıkamanın geleneksel kurallarını bilen bir kişinin olması gereklidir. Bu kişi de; dede ya da rehber olabilir (Engin, 1998: 108).

⁷ Zira alnına yakılan kına, ölen kadının Tahtacı olduğunu gösterir ve öteki dünyada kolay tanınmasını sağlar (Engin, 1998: 108; Biçen, 2005: 129; Karaoğlu, 2003: 39).

⁸ Aynı inanış ve uygulamanın İslam öncesi bazı Türk boylarında bulunması, yine bunun İslamiyet öncesinden kalma bir gelenek olduğunu akla getirmektedir. Zira Göktürkler döneminden itibaren hakanların at, silah ve bazı hizmetkârları ile birlikte gömüldüklerini biliyoruz (Ögel, 1991: 233; Eröz, 1985: 56-57).

Cenaze yıkandıktan sonra ölünün vücuduna kolonya veya gül suyu dökülür. Yıkama işlemi bittikten sonra yıkayan kişi; dua eder, düvaz okur ve *Allah, Muhammed, Yâ Ali* der (Üçer, 2005: 389). Ölünün yıkanması, ona yapılacak son hizmetlerden biri olduğundan dolayı buna özel bir önem verilir.

Yıkama işleminden sonra bazı yörelerde ölünün yıkandığı "yunak"ta üç gün boyunca su bulundurulur ve suyu ısıtmak için yakılan ateş de bu süre boyunca söndürülmez. Bu uygulamanın kökeninde; ölen kişinin ruhunun evini ziyaret ettiği, eviyle olan bağlantısını hemen kesmediği inancı yatmaktadır (Şahin, 2006: 67; Ayrıca Anadolu'da ruh ve ruh etrafında oluşturulan çeşitli inanışlar için bkz: Örnek, 1971: 61-64).

Tahtacılar da yıkama işlemi sona erdikten sonra orada bulunan herkes ölünün üzerine su döker. Bu uygulamaya *ölü ile vedalaşma* adı verilir. Bu uygulama esnasında, kullanılan kabın elden ele verilmemesine dikkat edilir. Bunun için suyu döken kişi, söz konusu kabı yere bırakır, diğer kişi de yerden alır. Böylece kabın elden ele verilmemesi sağlanmış olur. Burada ölüye su dökme işlemi, *benden yana helal olsun* diyerek üç defa yapılır. Ölü ile vedalaşma aşamasından sonra, kazanda artan suyla orada bulunan herkes elini yüzünü yıkar. Ayrıca ölünün elbisesinin de bu suyla yıkanması gerekir ve daha sonra kazan, ters çevrilir (Selçuk, 2004: 204-205). Arkasından ölünün içine yerleştirileceği sandık hazırlanır. Buna tabut ya da Tahtacılar'ın ifadesiyle "*sal ağacı*" denir (Engin, 1998: 109; Biçen, 2005: 130). Burada Tahtacılar da dikkat çekici bir şey yapılmaktadır ki bu da *veda ziyaretidir*. Ölünün akrabaları, arkadaşları ve tanıdıkları artık onunla vedalaşır ve helâlleşirler. Bu esnada küçükler, ölüyü ellerinden öper. Yaşlılarıyla büyükleri ise; gözleri, alnı ve yanaklarından "*Ya Allah, Ya Muhammed, Ya Ali*" diyerek öperler (Engin, 1998: 109; Küçük, 1995: 122).⁹ Bu ortam, oldukça duygusal bir atmosferin oluşmasına yol açar. Yine Tahtacılar da yapılan ilginç bir şey vardır ki, bu da her kadın tabutuna bir oklava ve erkek tabutuna bir çakı konmasıdır. Böylece yıllar sonra açılan bir mezarın kadın ya da erkek mezarı olduğu anlaşılabilir (Biçen, 2005: 131).

Hakk'a yürüyen canın, bir örtü ile kefenlendikten sonra *cenaze namazı* kılınır. Cenaze namazı, bu anlamda hazırlık aşamasından gömme aşamasına geçişi sağlayan bir halkadır. Cenaze namazını, çoğunlukla cami imamları olmak üzere, bazı köylerde dedelerin kıldırıldığı da görülür; ancak bazı yörelerde özellikle kırsal

⁹ Aslında bu uygulama, sadece Tahtacılar'a özgü olmayıp ülkemizde farklı yörelerde de görülen bir şeydir. Örnek olarak; Amasya'da, cenaze kefenlendikten sonra, yakınlarından büyükleri ölünün gözlerinden, küçükleri de ellerinden öperler (Kalafat, 1996: 29). Ülkemizde sadece Nusayrî'lerde, ölü yıkanırken ona eşi yaklaştırılmaz; çünkü kişinin ölmesiyle dinî nikâhın bozulduğuna inanılır (Aslan, 2005: 78).

kesimde, dedelerden bu işlemi yapması beklenir. Zira bu gibi yörelerde bütün dinî vecibeler, geleneksel olarak dedelerin öncülüğünde yapılır; çünkü manevi imamlığın da ancak bu soya ait olduğu kabul edilir. Bu yüzden okumuş cami hocası, imam olarak kabul edilmez ve zorunlu olmadıkça da Sünni hocalara müracaat edilmez (Tur, 2002: 487). Cenaze namazında rükû ve secde bulunmadığı ve ayakta kılındığı için bu namaza “*secdesiz namaz*” da denir.¹⁰

Cenaze namazının kılınış şeklinde Sünni kesimle bir ayrılığın olmadığı görülür; ancak bazı yörelerde çem evinde kılınan cenaze namazına “*halka namazı*”, mezarlıkta kılınan namaza ise, “*şaf namazı*” adının verildiğini görmekteyiz. Cenaze namazına genellikle erkekler katılmaktadır, ancak bazı Çepni köylerinde cenazeye kadınların da katıldığı görülür (Şahin, 2006: 68).

Cenaze namazından sonra cenazenin erkekler¹¹ tarafından mezarlığa götürülmesiyle *gömme aşaması* başlar. Ölen kişi, bazı köylerde, mezarlıkta yönü kibleye gelecek şekilde defnedilirken¹² dede ya da hoca, son duaları okur. Bunun için hoca, “*Muhterem cemaat, bu muhibbi nasıl bilirsiniz? Hakk’a bağlı, ibadetini-zikrini yapan, elinden-dilinden-belinden kimseye zarar vermez birisi olarak mı bilirsiniz?*” der. Katılanlar, “*İyi biliriz*” derler. Bunun üzerine hoca, “*Hakk’a yürüyen bu can üzerindeki hakkınızı helâl ediyor musunuz?*” der. Cemaat, “*hakkımız helâl olsun*” der. Hoca, tekrar “*Huzur-ı Rabbi’l-âlemin’de şahitlik eder misiniz?*” diye sorar, bu defa katılanlar, “*Eyvallah*” diyerek cevap verirler. Bunun üzerine hoca, “*Allah, taksiratını affetsin*” der ve böylece telkin tamamlanır. Bir yandan bu uygulamalar olurken, öte yandan mezar hazırlanır. Ölen kimsenin cinsiyeti, burada son derece önemlidir. Zira ölü erkeğe mezar, aşağıya doğru, kişinin dik ve yere bastığı varsayılarak yerden göbeğine kadar; kadinsa, yerden göğsüne kadar ve boyunun uzunluğu da dikkate alınarak doğudan batıya doğru kazılır (Engin, 1998: 111; Biçen, 2005: 131). Bu arada Tahtacılar da mezar kazılırken ilk kazmayı vuran kişi, mezar kapatılırken de ilk toprağı atar. Herkes en az üç avuç olmak üzere mezara toprak atar ve böylece mezar kapatılır (Biçen, 2005: 131).

¹⁰ Zira önde gelen Alevi/Bektaşî şairlerinden biri olan *Seyranî* (ö. 1866), bir şiirinde cenaze namazı ile ilgili görüşlerini şöyle dile getirir:

“Çal Seyranî, durma sazı
Hakk’a sen eyle niyazı
Sana secdesiz namazı
Kismet olan kılar bir gün” (Özmen, 1998: IV, 116).

¹¹ Tahtacılar da ve hemen hemen tüm Alevi topluluklarda kadınlar, gömme aşamasında mezarlığa gelmez (Biçen, 2005: 130).

¹² Bazı köylerde böyle bir şeyle karşılaşılır. Zira geleneksel Alevi inanışındaki kible anlayışı, Sünnilikten farklıdır. Buna göre kible, insanın yüzü, yani “can”ın cemâlidir. Dolayısıyla ayrıca bir kible arayışına ihtiyaç duyulmaz (Aktaş, 1999: 123).

Ölü, defnedildikten sonra *telkin* okunur. Telkin, ölü gömüldükten sonra mezarının başında mürşit tarafından ölüye yapılan bir hatırlatma olup bazı Alevi çevrelerde *talkın* adını alır (Keçeli, 1996: 313; Selçuk, 2004: 210). Talkın, mürşidin, Hakk'a göçen kişiyle ilgili olarak, gömüldükten sonra mezar başında söylediği, dinî kelâmlardan ibarettir. Alevilerde telkinin yapılışı, başlangıç ve bitiş cümleleri dışında, Sünnilerde olduğu gibidir. Hoca, telkine başlarken "*Bismillah ya da Bism-i Şâh...*", bitirirken de "*İmamım Şâh-ı Velâyet Aliyye'l-Murtaza'dır*" der ve telkin sona erer. Bu telkin esnasında İslam inancına olan iman dile getirildiği gibi; Hz. Ali'nin Şâh-ı Velâyet olduğu şeklindeki inançlar da dile getirilir (Yaman, 1994: 277-278; Üçer, 2005: 390; Cebecik, 1991: 116). Telkin olayı, bazı Alevi topluluklarda olmamakla birlikte, bazılarında vardır. Özellikle Hatay Alevileri dediğimiz *Nusayrîler*'de bir hayli yaygındır (Uluçay, 2003: 18-19, 213-239).

Bazı araştırmacılar, telkinin aslında Alevi gelenekte olmadığını, sonradan özellikle Sünni kültürün etkisiyle Alevi çevrelerde de ortaya çıktığını söylerler (Tur, 2002: 500; Aktaş, 1999: 133) ki bunun doğruluk payı bir hayli yüksektir. Zira söz konusu araştırmacılara göre; "Alevi inancında telkin, yaşayan sağ insanlara verilir, ölüye verilmez. Telkin kelimesinin anlamı, nasihattir. Düşünün, ölüye nasihat verilir mi? Biz Aleviler, o nasihati ikrar ve görgü erkânlarında yaşayan sağ insana yaparız; fakat Osmanlı'dan bize aşılana yanlılıkları, bile bile yapıyoruz" (Tur, 2002: 500).

Bu esnada diğer yandan mezarlığın bir kenarında çocuklara, kadınlara ve yoksul olan kimselere para, şeker ve çikolata dağıtılarak cenaze, dualarla mezara defnedilir. Bazı yörelerde cenaze ile birlikte saat, ayna, tarak, yorgan ve küpe gibi ölünün sevdiği eşyalar da defnedilir, ölünün eline çiçek demeti verilir. Bekâr olarak ölmüş genç kızların mezarına gelinlik konur ve kırmızı bayrak dikilir. Şehit mezarlarına da *Türk bayrağı* dikilir. Mezar, tamamen toprakla kapatıldıktan sonra yer ile aynı düzeyde tutulmaz. Yerden daha yüksekte yapılır ve balık sırtı biçimine getirilir. Mezarın doğu batı yönüne birer tahta dikilir. Ölüye ait bilgilerin yazıldığı bu tahtaya *hece taşı* veya *baş tahtası* denilir. Daha sonra mezarın baş ucundan ayak ucuna kadar su dökülür (Bozkuş, 2000: 252; Selçuk, 2004: 210; Karaoğlu, 2003: 40).¹³

¹³ Benzer âdet ve geleneklerin Hunlar, Göktürkler, Oğuzlar ve Kıpçaklar gibi İslam öncesi Türk topluluklarında da bulunduğu görülmektedir. Öyle anlaşılmaktadır ki bu gelenek; ölümün bir son olmadığı, ölümden sonra yeni bir yaşamın mevcut olduğu inancı ve bu yaşamda ölümlerin bunlara ihtiyaç duyacağı düşüncesinden hareketle icra edilmekteydi. Bundan dolayı ölümler; yatakları, süs eşyaları, silahları ve atlarıyla birlikte gömülürlerdi (İbn Fadlan, 1995: 136-137; Yörükân, 2006: 33-34, 61-62; İnan, 1995: 178-179; Roux, 1999: 173, 289-293; Günay, Güngör, 1998: 85).

Mezarlıkta ölünün başında Yâsin, Fâtiha ve İhlâs gibi sureler okunur. Bazı köylerde kadınlar, ölünün başında ağıtlar yakar (Küçük, 1995: 121; Şahin, 2006: 70-71). Tahtacılar da bu esnada özellikle gençler ölü için bayrak açarlar, uzun sırkıların üzerini renk renk kumaş parçaları ve mendillerle donatırlar, çiçekler bağlarlar. Hazırlanan bayrakların çokluğu, ölen kişinin ne kadar çok sevildiğini gösterir. O anda düğün alayı gibi cenazenin önünden bir renk ırmağı akıp gider (Yetişen, 1986: 50; Küçük, 1995: 122).¹⁴ Bunun yanında gücü yetenler, mezar kapanmadan ölenin başucunda ya da daha sonra, *dâr-ı toprak kurbanı* keserler. Eğer ölen kişi fakir ise topluluk kendi arasında para toplayarak kurbanı keser. Kurban, cenaze evine getirilip pişirilir ve akşamleyin ölenin günahları bağışlansın diye bazı köylerde dualarla, bazılarında ise mevlidle beraber uzaktan başsağlığına gelen kişiler ile komşular tarafından yenir.¹⁵ *Çepniler*, buna *'kızma kürek güpürtüsü, çapa güpürtüsü ve kabir kurbanı'* gibi isimler verirler (Şahin, 2006: 69). Trakya yöresinde yaşayan *Amucalarda* cenaze evinden mezarlıkta çalışanlara irmik helvası, pişirilmiş bir horoz, peynir ve ekmek gönderilir. Buna *'mezarlık ekmeği'* adı verilir (Aktaş, 1999: 135). Ayrıca cenaze evine komşular da, değişik yemekler yapıp getirirler, buna da *yas yeri yemeği* ya da *kabir yemeği* denir ve herkes, başsağlığı dileyerek taziyelerini sunar (Engin, 1998: 112).

Yas evindeki yemek kapları o akşam yıkanmaz, ertesi gün yıkanır. Ayrıca ölü evinin içine, söz konusu evde yapılan yemeklerden bir tabak yemek, yanına da bir kaşık bırakılır. Bunun yanı sıra ölü suyu ısıtılan ocaktaki ateş sönmüşse tekrar yakılır, sönmemişse canlandırılır. Bu ateş üç gün boyunca yanar. Bu ateşin yanına bir ekmek veya bir tabak yemekle birlikte bir şişe su bırakılır. Tahtacılar, evin içinde ölünün yıkandığı yere bırakılan yemekten o gece ölünün ruhunun gelip yediğine, sudan da içtiğine inanırlar. Zira söz konusu yemek ve suyun sabahleyin azaldığı anlatılmaktadır. Ayrıca evin ışıkları üç gün yanık bırakılır (Selçuk, 2004: 211).

Ülkemizdeki Alevi topluluklar arasında, özellikle Tahtacılar da cenazenin yıkanması, tabutun hazırlanması, mezarın kazılması, duaların okunması gibi cenaze işlerine karşılık hiç kimseye en küçük bir maddi ödeme yapılmaz. Zira herkes

¹⁴ Ayrıca Tahtacılar da ölüm ve ölü gömme gelenekleri için (Yörükân, 1998: 230-240; Yetişen, 1986: 49-52; Küçük, 1995: 121-123; Süleyman Fikri, 1926: 488-489; Engin, 1995: 37-44; Asan, 2000: 137-148; Aktaş, 1999: 127-132).

¹⁵ Türk kültüründe, ölüm olayının gerçekleştiği gün kurban kesilmesi ve bu hayvandan yapılan yemeklerin cenaze törenine katılanlarca yenmesi çok yaygın bir gelenektir. Bugün, Anadolu'nun pek çok yerinde bu uygulama hâlâ geçerliliğini sürdürmektedir. Kazak, Kırgız, Tuva ve Sagay Türkleri gibi pek çok Türk topluluğunda, ölenin ardından bir hayvanın kurban edildiği görülür (İnan, 1995: 183-200; Aça, 1999: 25).

birbirinin hakkını birbirinin cenazesine yardım ederek öder. Böylece cenaze kaldırma işlemi, tamamıyla imece usulü yapılır (Biçen, 2005: 132).

Ölen kişi sırlandıktan, yani defnedildikten sonra, tamamıyla ülkemizdeki Alevi topluluklarına özgü olan *ölü dârı erkânı/dârdan indirme ayini* yapılır.¹⁶ Bu ayin, ülkemizde özellikle, kırsal kesimde uygulanmaktadır. Dâr çekmek, köylerde çok önem verilen bir ritüel olup bunun, Hz. Adem'den kaldığına inanılır. İnanca göre vefat ettikten sonra dârı çekilmeyen kişi, mezarda huzursuz ve sıkıntılı bir hâlde kalır. *Dârdan indirme ayini, vefat etmiş ya da başka bir ifadeyle, Hakk'a yürümüş olan kişinin yakınlarının onun adına, varsa borçlarını ödemek ve geride kalanlarla helâlleşmesi amacıyla tüm köylülerin katılımıyla dedenin öncülüğünde yaptığı önemli bir ritüeldir.* Burada esas olan, Hakk'a yürüyen canın Hakk'a ulaşması için, dünyaya ilk geldiğinde özünde taşıdığı saflık ve temizliğe tekrar kavuşmasıdır. Bu ameliyeyi gerçekleştirmek ve üzerinde *kul hakkı* kalmadan Hakk'a kavuşmasını sağlamak amacıyla ölen kişinin akrabaları ya da musahibi tarafından bütün köylünün katılımıyla bu ayin yapılır. Elde ettiğimiz bilgilere göre, önceleri sadece musahibi olanlar için yapılan bu ayin, günümüzde musahibi olsun olmasın, düşkün olmayan herkes için yapılmaktadır. Zira günümüzde sadece *düşkün*¹⁷ olan kişilerin dârı yapılmamaktadır. Düşkün olan kişi için bazı yörelerde kurban tığlanmaz ve bu kişinin(Hakk'a yürüyen kişinin) yemeği yenmez. Onlar için sadece biçimsel olarak cenaze namazı kılınır ve toplumdan rızalık alınmadan defnedilirler.

Bu ayin için dede ile beraber ayine katılan herkes önce abdest alır. Ardından ayinin yapılacağı meydana *süpürgeci (seyyid-i ferrâş)* gelip sembolik anlamda meydana temizler¹⁸. Daha sonra yine ayin-i cem hizmetlerinden biri olan *sakka suyu (selman suyu)* gelir, herkes bu su ile elini yıkar; böylece *tarikât abdesti* de alınmış olur. Beraberinde meydana *beyaz bir seccade* ya da *beyaz bir çarşaf* serilir¹⁹. Bu esnada dede, "*Seccadenin içi nur, dışı sır ola. Evliya-enbiya beri kalmaya. Seccademiz Şit*

¹⁶ Dersim bölgesinde ölü dârına "*Meyyit Cemi*" denmektedir (Onarlı, 2003).

¹⁷ Alevi kültür ve geleneğinde yol terbiyesine aykırı davranan suçlu kimseye *düşkün* denmekte olup söz konusu kişinin içinde bulunduğu duruma da *düşkünlük* denir. Bir başka ifadeyle düşkünlük, Alevi örf ve âdeti ile ahlâk anlayışının hoş görmeyip yasakladığı şeylerin yapılması durumunda uygulanan bir suçluluk ve yaptırım durumudur; yani hırsızlık yapmış, cinayet işlemiş, harama el uzatmış ve yalan söylemiş kişinin veya kişilerin dârı yapılmaz. Bu durumda olan bireye, Alevi geleneğinde düşkün denmekte ve bununla ilgili örfi hukuk uygulanmaktadır (Tur, 2002: 472-486; Korkmaz, 2003: 125-126; Bal, 2000: 71-82).

¹⁸ Bunun anlamı, "*hiç kimsenin gönlünde kin - kibir kalmasın, herkes ruhunu kötülüklerden arındırsın*" demektir.

¹⁹ Burada beyaz rengin tercih edilmesi, değişik şekillerde açıklanır. Bir rivayete göre; Âdem Peygamber'in tacının beyaz oluşu bunda etkilidir. Başka bir rivayette ise bunu, Şit Peygamber'in dokuduğuna ve İdris Peygamber'in biçtiğine inanılır. Yine beyaz seccade, Hacı Bektaş Veli'ye gelen ve dört başında dört büyük melek bulunduğu inanılan seccade olduğu için tercih edilir.

Peygamber'in dokuduğu seccade ola. On iki İmamların, On yedi Kemerbest'in, Şâh-ı Velâyet'in dergâhına kabul ola" der ve seccadenin içine girecek olan ölen canın varisleri, "hû" diyerek niyaz eder. O anda ölen kadınsa iki kadın bir erkek; ölen erkeksen iki erkek bir kadın²⁰ olmak üzere ayakta "dâr"da durur, *dâr-ı Mansur'a* dikilirler.²¹ Burada dede, ölen şahıs adına, musahibi ile birinci derecedeki akrabalarını sorgular. Bunun için, *"Erenler, bugün aramızdan ayrılan filanca isimli mevtamızın dârını çekmek üzere toplanmış bulunuyoruz. Çirkin ibadet, kabul olmaz. Hak, hakkı sever; pâk, pâkı sever. Kûl, hatasız olmaz; hata tevbesiz olmaz. Birbirimizde kırgınlık dargınlık varsa meydana gelsin. Bu meydanda hallolmayan şey, hiçbir yerde hallolmaz. Mü'minin kalbinde zerre kadar güman*²² *olursa yaptığı ibadet geçersiz olur. Allah, öylelerinden etmesin. Birbirinizden hoşnut, razı mısınız?"* der ve bunu üç kez tekrar eder. Ayine katılanlar da, yine üç kez *"eyvallah"* derler. Bunun üzerine dede, *"Allah dâ sizden razı olsun"* der ve arkasından, *"Ölen adına incinmiş, gücenmiş kimseler varsa dile gelsin, bile gelsin, hakkını talep eylesin; Allah Eyvallah"* der.

Bu esnada ayine katılanlar, ölen kişinin toplumu için faydalı olmadığını, Aleviliğin yasaklarına uymadığını ve gereklerini yerine getirmediğini; bu nedenle dâr töreninin yapılamayacağını beyan edebilirler. Bu durumda hırsızlık yapmış, cinayet işlemiş, harama el uzatmış, yalan söylemiş kişinin veya kişilerin dârı yapılmaz; ancak törene katılanlar, rızalık gösterir, öleniden razı olduklarını belirtirlerse dâr töreni devam eder. Eğer vefat edenin insanlara borcu ya da insanlardan alacağı varsa bu borçlar ödenir, ondan incinen varsa rızası alınır. Arkasından dede, İmam Cafer Buyruğu'ndaki *dâr duasını* okur. Bu esnada "dâr"da duranlar, ayakta beklerler ve arkasından dede, *"Öz gönül birliğiyle, biz suçlarından vazgeçtik. Allah da affetsin, ruhu şâd olsun, Hak erenler yardımcısı olsun"* der ve ayine katılan herkes, *"Allah Eyvallah"* diyerek dedeye eşlik eder. Bunun üzerine dede, *"Buyrun cem-i günahlarımızın affolması için Hak Lâ İlâhe İllâllâh. Hak birdir, Muhammed Rasûlûllâh, Aliyyen Veliyyullâh, Veliyyen Aliyyullâh, Mürşid-i Kâmilûllâh, Vâsi-i Rasûlûllâh, Şefaât senden Yâ Rabbi, Yâ Rasûlûllâh* (bunu üç kez tekrarlar). *Erenler safasına vara, münkirler cefasını göre. Âr efendim cümlemizin muradını vere. Gerçeğe hû; Yâ Allâh-Yâ*

²⁰ Ülkemizde bazı köylerde üç çocuğun, günahsız oldukları düşüncesiyle dârda durduğu; ayrıca dört erkek, üç kadın olmak üzere yedi kişinin ya da altı erkek-altı kadın olmak üzere on iki kişinin de dâra durduğu görülmektedir. Samsun-Terme'nin Sivaslılar köyünde kadınlar ayakta, yas içinde, çeneleri fındık çubuklarına dayalı olarak dâra dururlar (Onarlı, 2003). Yine bazı yörelerde, özellikle Kürt Alevileri arasında, kadınlar için dâr ayini yapılmadığı görülmektedir. Onlar arasında bazı köylerde, *"kadınlar erinde, erkekler pirinde"* denilerek bu anlayış devam ettirilmektedir (Yıldız, 2004: 205).

²¹ Bazı yörelerde, ölü için yapılan dâr ayini ile ilgili olarak, Hallâc-ı Mansur'dan hareketle *Dâr-ı Mansur* ifadesi kullanılır. Ayrıca dârda duranların duruş şekli de tıpkı ayin-i cemde hizmet sahiplerinin duruşu gibidir.

²² *Güman*; şüphe, zan, vesvese gibi anlamlara gelir.

Muhammed-yâ Ali” der. Dârda duranlar da, seccadeye niyaz (secde) ederler ve arkasından dua ederek seccadeyi kaldırırlar. Bu işlemlerden sonra âşıklar, ölenin ruhu için değişik nefes ve düvazlar okurlar; dede, ahlakî bazı nasihatlerde bulunur²³. Nasihat bitmeden dualı olan sakka suyu tekrar gelir, herkes ondan içer ve dede de bu esnada *nâd-ı Ali* duasını²⁴ okur. Bunun için de:

“Nâd-ı Aliyyen mazharu’l-acâibe, tecidehu avnen leke fi’n-Nevâibi, lillâhi küllü hemmin ve ğammin seyüncelî bi-azâmetike yâ Allah yâ Allah yâ Allah ve bi nûri nübüvvetike yâ Muhammed yâ Muhammed yâ Muhammed ve bi sırrı velâyetike yâ Ali yâ Ali yâ Ali ve aley-na edriknî edriknî edriknî ve aleyhi muhavvelî yâ Âlimen bi hâlî aleyke. Havvil hâlenâ ilâ ahseni’l-hâl, Allahümme yâ Rabbenâ bi hakkı ve bi hurmeti Hasan ve Hüseyin Şehîd-i Kerbelâ hallesnâ min küllü hemmin bimâ ene fîhi ve ente erhamü’r-Râhimîn” diye dua eder²⁵. Arkasından ölenin günahlarının affedilmesi amacıyla da herkes, üç kez kelime-i şehâdet ile bir ihlâs ve bir kez de Fâtîha suresi okur ve yapılan dualarla ayin sona erer. Cenaze sahibi, dedeye, yaptığı hizmete karşılık para verir²⁶. Bu paraya da *tercüman* denir. Ayin sona erdikten sonra, *dâr/kabir* kurbanı denen kurban tığlanarak pişirilir, sofralar serilir ve kurban, dualanarak yenir. Bu yemeğe, bazı yörelerde *ölü aşı yemeği* dendiği gibi *yas* ya da *can ekmeği yemeği* de denir (Shankland, 1993: 132-133; Bozkuş, 2000: 252).

Artık ölen kişinin dârı çekilmiş ve o kişi aklanmış olur. Böylece ölenin üzerinde kul hakkı kalmadan Hakk’a yürüdüğüne inanılır. Bu can, artık öbür dünyada darda ve sıkıntıda kalmayıp rahatlamıştır. Ölen kişi, eğer düşkün ise, durumu “ulu divan”a bırakılarak öteki dünyaya yolcu edilir. Onun, “Dâr-ı Mansur”da olduğuna inanılır.²⁷

²³ Örnek olarak dede, bu esnada, “elinize-dilinize-belinize sahip olun, elinizle koymadığınızı almayın, gözünüzle görmediğinizi demeyin; her türlü kov, kin ve garaz gütmekten, komşu cahili azdırmadan, kul hakkı yemeden uzak durun. Kendinize sahip olun, üç kapıya (el, dil, bel) kilit vurun” şeklinde nasihatlerde bulunur.

²⁴ *Nâd-ı Ali* duası, “Ali’ye seslenme, Ali’yi yardıma çağırma” anlamına gelen ve Alevi-Bektaşî çevrelerde şifahî olarak okuna gelen önemli bir duadır. Bu dua, aynı zamanda, Alevi-Bektaşî zümreleri arasında okunan tek Arapça duadır. Bu dua, bir rivayete göre; Hz. Peygamber(s.a.v.)’in Uhut Savaşı sırasında Ali’yi yardıma çağırmasına dayandırılır. Bazı kaynaklara göre ise, Kızılbaş şairlerinden Zugaylı Huzaî’nin bir dörtlüğünden alınmıştır (Ahmed Rif’at, 1293: 195-202; Yörükân, 1998: 126, 295; Oytan, 1979: 37-38; Noyan, 1987: 293-294; Korkmaz, 2003: 323).

²⁵ Duanın anlamı şöyledir: “Allah’ın kudret eseri olan, kerametlerin zuhur ettiği Ali’yi çağır. Vekillerin arasında onu yardımcı bulursun. Bütün dert ve üzüntüler ey Allah’ım, Senin azametle; ey Muhammed, senin nübüvvetle ve ey Ali, senin velâyetle açılır ve aydınlığa kavuşur. Hâlimi değiştiren O’dur; hâlimizi, en güzel hâle getir. Ey Ali, bize yetiş (üç defa), Ey Allah’ım! Hasan ve Kerbelâ şehidi Hüseyin’in hakkı ve hürmeti için, her türlü keder ve gamdan bizi kurtar. Sen, merhametlilerin en merhametlisin”.

²⁶ Bazı köylerde “dâr”da duranlara da para verilir.

²⁷ *Dâr-ı Mansur*, asılma duruşuyla temsil edilen; darağacında asılarak öldürülen Hallac-ı Mansur gibi yol uğruna ölümü göze alma, asılmaya hazır olma durumudur (Korkmaz, 2003: 110).

Burada hemen ifade etmemiz gerekir ki; dârdan indirme ayini, değişik yörelerde, ölen kişinin defnedildiği gün definden önce ya da definden sonra o akşam yapıldığı gibi, daha sonra müsait olunan bir günde de yapılabilmektedir. Bu müsait olunan gün ise, bazı köylerde definden sonraki iki ya da üçüncü gün (Shankland, 1993: 130) veya haftasında olduğu gibi, -özellikle sıraç köylerinde- kırkıncı gün de olabilmektedir (Yaman, 1994: 278; Noyan, 1987: 20; Cebecik, 1991: 117). Amasya ilinin Merzifon ilçesine bağlı Gümüştepe köyünde yapıldığı gibi, bazı köylerde de o akşam bu âyinin yapılması şarttır.

Bazı yörelerde cenazeden sonra *yas* tutulur. Bunun da süresi üç gün ile kırk gün arasında değişir (Örnek, 1974: 400). Bazı köylerde, özellikle Tahtacı köylerinde bu *kırk geleneğine* çok önem verilmektedir. Zira Aleviler arasında bu kırk günlük süre "*berzah âlemi*" olarak adlandırılır ki, bu aynı zamanda ölen şahsın son "*görgü cemi*"nin yapıldığı bir dönemi de kapsar (Onarlı, 2003). Bu kırk günlük yas süresince Tahtacılar da, tıpkı Muharrem ayında olduğu gibi, erkekler, saç ve sakal tıraşı olmazlar ve karalar bağlayarak siyah elbise giymeye dikkat ederler. Kadınlar ise siyah başörtüsü takarlar. Kırk gün boyunca düğün ve eğlence gibi şeyler, kesinlikle yapılmaz; radyo dinlenmez ve televizyon da seyredilmez. Bunların yanında bazı yerleşim birimlerinde bu süre içinde, banyo da yapılmaz. Bunlara ek olarak yas tutan kişiler, işe gitmez, kahveye ve dışarı çıkmaz (Biçen, 2005: 133). Benzer şeyler *Çepniler* arasında da yapılır (Şahin, 2006: 72). Yas, ölünün kırkıncı gün yemeğinin verilmesiyle sona erer (Selçuk, 2004: 212; Küçük, 1995: 122).²⁸ Bunların dışında vefat edenin yakınları, hayır işleri de yapar. Örnek olarak bazı yörelerde, özellikle *Amucalar* arasında kırk gün boyunca *lokma* (yemek) yapıp dağıtılır; zira bu süre içinde mevtanın geldiğine ve dolaştığına inanılır. Yine bu kırk günlük yas süresi içinde her gün bir komşuya süt götürülür. Bu komşu, ölünün yaşarken sevdiği insanlardan biri olabileceği gibi, fakir bir kişi de olabilir. Son gün olan kırkıncı gün ise, süt ile birlikte tas ve bir kaşık bırakılır (Aktaş, 1999: 136; Karaoğlu, 2003: 45).

²⁸ Burada, yedi ve kırkıncı günlerde birtakım ritüellerin yapılması, muhtemel olarak yine eski Türk inanç ve gelenekleriyle ilgilidir. Zira eski Türkler, ölenin arkasından aynı günler ile yılın yemek verir, kurban keser, yas tutardı. Bunların yanında erkekleri, saç ve kulaklarını keserken; kadınları da tırnaklarıyla yüzlerini kanatır, saçlarını yolar, feryat edip ağlardı. Ayrıca Türklerin yas boyunca, karalara bürünüp siyah giysiler giydikleri ve yas çadırına siyah bayrak astıkları bilinmektedir. Günümüzde bu geleneğin Sünni olsun, Alevi olsun toplumumuzun her kesiminde devam ettiği görülmektedir (Eröz, 1977: 340; İnan, 1995: 89-191, 195-196; Gökem, 1992: 157-188; Şişman, 1998: 7-8).

Ölümünden sonraki ilk cuma akşamı, bazı köylerde kurbanla beraber mevlid yapılır, buna *Cumali* denir. O gün, defin işleminden sonra ölenin mezarının ilk defa ziyaret edildiği gün olup bazı köylerde bu ayin, *ölenin yedisi* olarak kabul edilir. Arkasından *kırkinci günde* kurban kesilerek düvazımam, mersiye ya da dualar okunur ve lokma verilir. Bu yemeğe *kırk yemeği* denir (Köylü, 2000: 148-150; Engin, 1998: 112; Aktaş, 1999: 136). Tahtacılar arasında ölünün yedi ile kırkinci gün arasında *dârda* beklediği inancı hâkimdir. Buna göre kırkinci gün verilen yemekten sonra *dârdan* indiği ve vücut kemiklerinin eklemlerinden ayrıldığına inanılır. Bu yüzden bu tören, ölü için verilen en önemli yemek ziyafetidir (Selçuk, 2004: 213). Ayrıca Tahtacılar da dede ya da mürebbinin bulunduğu yerleşim birimlerinde bu yemek, bazı ritüellerle birlikte yapılır. Musahipli erkeklerin ayrı bir odada toplandığı yemekte herkes; çoraplarını çıkarır, başına şapka takar ve beline kuşak bağlar. Sembolik olarak odanın içi süpürülür, sonra el suyu dağıtılır. Yemekler geldikten sonra dede, tabaktan bir et parçası alır ve yemeği yapan kadına gönderir. Artık bundan sonra yemeğe katılan herkes, yemeye başlayabilir. Yemek sonunda dede, *hayırlı* verir; dede hayırlı verirken herkes, sofraya niyaz eder. Daha sonra ölen kişinin çocukları gelir, dedeye niyaz ederler. Dede onlara da hayırlı verir. Bu yemekten sonra yas sona erer (Selçuk, 2004: 213-214). Bu arada az da olsa bazı Tahtacı köylerinde *on ikinci gün yemeği* de verildiği görülür.²⁹ Yine bu arada düvazımam, mersiye ve dualar okutularak sevabı Hakk'a yürüten canın ruhuna bağışlanır.

Bazı yörelerde bu günde kadın, erkek, çocuk ve davet edilen akraba ve dostlar olmak üzere herkes, birlikte mezarlığa gider ve burada yemekler yenilip lokmalar dağıtılır (Karaoğlu, 2003: 46). Böylece kırkinci gün, ölen kimsenin unutulmadığı, onun anılarının canlı olarak yaşatıldığı duygu yüklü bir gün olur. Bu da, kırk rakamı ve etrafında oluşturulan inançlarla yakından ilgili olsa gerektir. Zira Alevi-Bektaşî inançlarında *kırklar*, *kırklar cemi*, *kırk mum motifleri* yoğun bir şekilde kullanılır (Alevi-Bektaşî inançlarındaki *kırklar* motifi ve değişik versiyonları için bkz: Fırlı, 1994: 246-249; Eröz, 1977: 222-223; Yörükân, 1998: 54-58, 130-132; Mélikoff, 1994: 120-121).

Her köyde olmamak üzere bazı köylerde, *elli ikinci günün* gecesinde de ölünün etinin kemiklerinden ayrıldığı ve bu yüzden çok acı duyduğu inancı (ruhun bedenden ayrılıp göğe yükselmesi inancı) ile Kur'an okunur, helva yapılır ve yemek verilir. Bu arada ölünün en çok sevdiği yemeklerin pişirilmesine dikkat edilir; bunun için olabildiğince çok çeşit hazırlanır ve tüm köylü çağırılır. Ayrıca yemekten sonra da en çok sevdiği içecekler ikram edilir. Tahtacılar da ölü yemek-

²⁹ Bu yemek, Selçuk'un ifade ettiği gibi, On iki İmam inancı ile ilgili olabilir (Selçuk, 2004: 222).

lerinin tamamında koç ve Cebail (horoz) kesilmesi gerekir (Selçuk, 2004: 212).³⁰ Ölü için mezar inşa edilmesi ise, ancak ölünün yıl yemeğinden sonra yapılır.³¹

Bunun yanında *ölenin yılı* dolduğunda ise artık son kurban kesilerek Kur'an ya da *mevlid* okutulur ve sevabı Hakk'a yürüyen canın ruhuna bağışlanır. Mevlidde hazır bulunanlara yemek verilir (Cebecik, 1991: 117). Ülkemizde Alevi köylerinde okunan *mevlid*, Sünni gelenekte bilinen Süleyman Çelebi'nin mevlidi olmayıp³² Muhammed Tâkî Derbendî isimli şairin Ehl-i Beyt üzerine yazmış olduğu *Kenzu'l-Mesâib* (Kumru) isimli mevliddir.³³

Bazı Alevi köylerinde ise burada kesilen kurbanlardan sadece Cumali (Cuma ya da Cumalık) kurbanı kesilir. Ayrıca herkes gücüne göre kurban keser; bu yüzden koyun, koç ya da dana kesildiği gibi tavuk, kaz veya horoz da kesilebilir. Eğer cenaze sahipleri, kabir kurbanını kesemeyecek durumda ise komşularla yardımlaşılır. Artık bu ölen kişi için yapılan son tören olup bunun uygulanması ile ölen kişinin ölümünden itibaren tutulagelen yas törenleri de sona ermiş olur. Tüm bu uygulamalar, sistemli bir *öte âlem inancının* yansımaları olarak da görülebilir.

Bunların dışında ifade edilmesi gereken bir şey de, Alevilerin kabir ziyaretine önem vermeleridir. Bunun için tıpkı Sünni kesimde olduğu gibi arefe ya da bayram günleri, özellikle Kurban bayramlarında, ölenin ardından mezarı başına gidilerek Kur'an okunur (Üçer, 2005: 392). Alevi köylerindeki mezarlıkların çoğu ise, genel olarak yüksek tepelere kurulmuştur. Bu durumun, eski Türklerdeki *atalar kültü* ile ilgili olduğu söylenebilir. Nitekim *Altay Türklerinin*, atalarının ruhlarının Gök Tanrı'ya yakın olması için, ölümlerini çoğu zaman dağlar üzerindeki gizli, yüksek yerlere gömdükleri ve buralara saygı duyup özel bir önem verdikleri bilinmektedir (Yörükân, 2006: 35-36; İnan, 1995: 179-180; Radloff, 1994/ II: 78; İltar, 2003: 11-19). Mezarlara karşı Alevi toplumunca büyük bir özen ve ihtimam gösterildiği görülür.

³⁰ Ayrıca Tahtacılar da, ölümden sonra, ruhun azap çektiğine inanılır. Bundan dolayı, ölenin ruhu için verilen yemeklerle ruhun sıkıntıdan kurtulacağına, memnun olacağına inanılır (Selçuk, 2004: 212).

³¹ Ölünün üçü, yedisi, kırkı ve yıldönümü ile ilgili tören ve ritüeller, genel olarak eski Türklerde yaygın olan inanış ve uygulamaların, özellikle de kendisine *ölü aşı* denen geleneğin âdeta bir devamı olarak karşımıza çıkmaktadır (İnan, 1987, I: 121-122). Ayrıca diğer bazı uygulamaların da eski Türklerde mevcut olduğu anlaşılmaktadır (İnan, 1995: 183-186; 189-190; İnan, 1987, I: 422; Radloff, 1994, II: 142).

³² Zira Alevi çevrelerde Süleyman Çelebi'nin Mevlid'ine pek itibar edilmez.

³³ Hz. Ali'nin ve Ehl-i Beyt'in faziletleri ile birlikte, önemli ölçüde Kerbelâ olayı eksenli olarak Ehl-i Beyt'in çektiği acı ve sıkıntılardan söz eden eser, ülkemizde ilk olarak 1327/1909 yılında Karacaahmet Sultan evlatlarından olan Garibağazade Hasan Fehmi Efendi muhiplerinden Ali Rıza Efendi ve ortağı tarafından Osmanlıca olarak İstanbul'da yayınlanmıştır. Daha sonra da Türkçe değişik baskıları yapılmıştır (Mirza Muhammed Takî Derbendî, 1327/1909; Can, Tarihsiz; Atalay, 1992).

Netice olarak, ülkemiz Alevi köylerinde, özellikle Tahtacılar ve Çepniler arasında, ölümle ilgili olarak uygulanagelen bu ritüellerin önemli bir kısmında, İslam öncesi geleneksel Türk dinî inanç sisteminin; yine göz ardı edilemeyecek bir kısmında ise, İslam dini ve onun etrafında teşekkül etmiş olan inanış ve geleneklerin önemli bir etkisi bulunmaktadır. Bu yüzden bazı yörelerde İslam öncesi eski Türk inanışlarının hâlâ bütün canlılığı ile yaşadığı görülmektedir. Tabii ki bu inanç motiflerinin eski otantik şekliyle, hiç değişmemiş bir şekilde varlığını sürdürdüğünü söyleyebilmek zor olmakla birlikte; bunlardan bir kısmı, İslam dininin Türkler arasında yayılmasından sonra dinî bir kılıfa bürünerek İslamlaştırılmış; bir kısmı ise, eskiden olduğu gibi otantik hâliyle yaşatılmıştır. Alevilik, bu yönüyle kendi içinde, ülkemizde Sünni inanç yapısından farklı olarak, eski Türk kültüründeki bazı inanış ve uygulamaların yaşamasına imkân vermiştir. Bunlarla birlikte çok dikkat çekici bir şey de; Alevi köylerinde görülen bazı inanç ve ritüellerin, Sünni inanış ve uygulamalarla yer yer benzeşen yönleri sahip olmasıdır.

Kaynaklar

- ACIPAYAMLI, Orhan. (1963). "İbtidailerde Ölü Gömme İle İlgili Bazı Pratikler ve İzahları". AÇA, Mehmet. (1999). "Kazak ve Kırgız Türklerinde Defin Sonrası Bazı Uygulamalar ve Aş Verme (Aş Toyu)". *Millî Folklor*. Sayı: 43.
- AHMED RİFAT. (1293/1876). *Mir'âtü'l-Makâsîd fî Def'i'l-Mefâsîd*. İbrahim Efendi Matbaası. İstanbul.
- AKTAŞ, Ali. (1999). "Alevilerde Ölümle İlgili Ritüeller". *Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*. Sayı: 11.
- AKSOY, Mustafa. (2004). "Mut'ta Bir Alevi-Türkmen-Tahtacı Köyünde İnanç, Gelenek ve Görenek". *Alevilik*. Haz. İsmail Engin, Havva Engin. Kitap Yayınevi. İstanbul.
- ATALAY, Adil Ali. (1992). *Kumru Kenzü'l-Mesaiib*. Can Yayınları. İstanbul.
- ASAN, Veli. (2000). "Tahtacılarda Cenaze Törenleri". *Aleviler/Alewiten*. Ed. İsmail Engin, Franz Erhard. II. Cilt. Deutsches Orient Institut. Hamburg.
- ASLAN, Cahit. (2005). *Fellahlar'ın Sosyolojisi*. Karahan Kitabevi. Adana.
- BAL, Hüseyin. (2000). "Alevi-Bektaşî Örf Hukuku/Düşkünlük Kurumu ve İki Ahitname Çözümlemesi". *Yol Der*. Sayı: 3.
- BAUDRİLLARD, Jean. (2002). *Simgesel Değiş Tokuş ve Ölüm*. Çev. Oğuz Adanır. Boğaziçi Üniversitesi Yayınları. İstanbul.
- BİÇEN, Hüseyin Y. (2005). *İnanışları ve Gelenekleriyle Tahtacılar*. Tekağaç Yay. Ankara.
- BOZKUŞ, Metin. (2000). *Tarihten Günümüze Sivas Yöresinde Alevilik*. Vizyon Matbaacılık. Sivas.
- CAN, Bektaş. (Tarihsiz). *Kumru Kenzü'l-Mesaiib*. Emek Basım Yayınevi. Ankara.

- CEBECİK, Kemâl. (1991). *Sarıköy Köyü Folkloru*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- ENGİN, İsmail. (1998). *Tahtacılar*. Ant Yayınları. İstanbul.
- ENGİN, İsmail. (1995). "Akçaeniş Tahtacılarında Ölüm Gömme Geleneği". *1. Akdeniz Yöresi Türk Toplulukları, Sosyo-Kültürel Yapısı (Tahtacılar) Sempozyumu Bildirileri*. Kültür Bakanlığı Yayınları. Ankara.
- ER, Piri. (1998). *Geleneksel Anadolu Aleviliği*. Ervak Yayınları. Ankara.
- ERÖZ, Mehmet. (1977). *Türkiye'de Alevilik Bektâşilik*. Otağ Matbaacılık. İstanbul.
- ERÖZ, Mehmet. (1985). "Türk Toplumlarının Ölüm Âdetleri Üzerine Bir Deneme". *Türk Dünyası Araştırmaları*. Sayı: 35.
- FIĞLALI, E. Ruhi. (1994). *Türkiye'de Alevilik Bektâşilik*. Selçuk Yayınları. Ankara.
- GÖRKEM, İsmail. (1992). "Türk Dünyasında Yas Törenleri ve Ağıtları". *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*. Sayı: 77.
- GÜNAY, Ünver; GÜNGÖR, Harun. (1998). *Başlangıçlarından Günümüze Türklerin Dinî Tarihi*. Ankara.
- İBN FADLAN. (1995). *Seyahatnâme*. Çev. Ramazan Şeşen. Bedir Yayınları. İstanbul.
- İLTAR, Gazanfer. (2003). "Eski Türklerde Mezar Kültü ve Günümüze Yansımaları". *Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*. Sayı: 27.
- İNAN, Abdülkadir. (1995). *Tarihte ve Bugün Şamanizm*. Türk Tarih Kurumu Yay. Ankara.
- İNAN, Abdülkadir. (1987). *Makaleler ve İncelemeler*. Ankara.
- KALAFAT, Yaşar. (1996). *İslamiyet ve Türk Halk İnançları*. Kültür Bakanlığı Yay. Ankara.
- KARA, Mustafa. (1990). *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*. Dergâh Yayınları. İstanbul.
- KARA, Mustafa. (1995). "Fenâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Cilt: 12.
- KARAOĞLAN, Hazma. (2003). "Pazarcık Yöresi Alevilerinde Ölüm ve Ölüm ile İlgili Uygulamalar". *KSÜİFD*. Sayı: 2.
- KAYA, Haydar. (1996). *Alevi Bektaşî Erkânı, Evrâd'ı ve Edebiyatı*. Engin Yay. İstanbul.
- KEÇELİ, Şakir. (1996). *Alevilik ve Bektaşilik Açısından Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi*. Ardıç Yayınları. Ankara.
- KORKMAZ, Esat. (2003). *Ansiklopedik Alevilik-Bektaşilik Terimleri Sözlüğü*. Kaynak Yayınları. İstanbul.
- KÖYLÜ, Mustafa. (2000). *Din Görevlilerinin Meslekî Problemleri (Amasya ve Çorum Alevi-Bektaşî Köyleri Üzerine Bir Araştırma)*. Samsun.
- KÜÇÜK, Murat. (1995). *Horasan'dan İzmir Kıyılarına Cemaat-ı Tahtacıyan*. Nefes Yayınları. İstanbul.
- MELİKOFF, Irène. (1994). *Uyur İdik Uyardılar*. Çev. Turan Alptekin. Cem Yay. İstanbul.
- MİRZA MUHAMMED TAKÎ DERBENDÎ. (1327/1909). *Kenzu'l-Mesâib*. Haz. Ali Rıza 'Efendi. İstanbul.
- NOYAN, Bedri. (1987). *Bektâşilik Alevilik Nedir?* Ankara.

- ONARLI, İsmail. (2003). "Alevilerde Ölü Geleneği".
- OYTAN, M. Tevfik. (1979). *Bektâşîliğin İçyüzü: Dibi, Köşesi, Yüzü ve Astarı Nedir?* İstanbul.
- ÖGEL, Bahattin. (1991). *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*. Ankara.
- ÖRNEK, Sedat Veyis. (1971). *Anadolu Folklorunda Ölüm*. AÜDTCTF. Yayınları. Ankara.
- ÖRNEK, Sedat Veyis. (1973). "Anadolu Folklorunda Yas". *1. Uluslararası Türk Folklor Semineri Bildirileri*. 8-14 Ekim 1973. Ankara.
- ÖZMEN, İsmail. (1998). *Alevi-Bektaşî Şiirleri Antolojisi*. Kültür Bakanlığı Yay. Ankara.
- RADLOFF, Wilhelm. (1994). *Sibirya'dan*. Çev: Ahmet Temir. İstanbul.
- ROUX, Jean-Paul. (1999). *Eskiçağ ve Ortaçağ'da Altay Türklerinde Ölüm*. Çev. Aykut Kazancıgil. Kabalıcı Yayınları. İstanbul.
- SELÇUK, Ali. (2004). *Tahtacılar*. Yeditepe Yayınları. İstanbul.
- SHANKLAND, David. (1993). *Alevi and Sunni in Rural Anatolia, Diverse Paths of Change*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. University of Cambridge. Cambridge.
- SÜLEYMAN FİKRÎ. (1926). "Anadolu'nun Dinî Etnografyası: Teke Vilâyetinde Tahtacılar". *Türk Yurdu*. 5(29).
- ŞAHİN, Halil İbrahim. (2006). "Balıkesir Çepnilerinde Defin ve Defin Sonrası Bazı İnanış ve Uygulamalar". *Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* Sayı: 39.
- ŞİŞMAN, Bekir. (1998). "Eski Türk İnançları ve Anadolu'daki İzleri". *Türk Dünyası*. Sayı: 15.
- TAŞGIN, Ahmet. (1997). *Ereğli ve Çevresindeki Alevilerde Sosyal ve Dini Hayat*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Konya.
- TUR, Derviş. (2002). *Erkânname, Aleviliğin İslam'da Yeri ve Alevi Erkânları*. Can Yay. İstanbul.
- TÜRER, Osman. (1995). *Anahatlarıyla Tasavvuf Tarihi*. Seha Neşriyat. İstanbul.
- ULUÇAY, Ömer. (2003). *Nusayrilik*. Karahan Yayınevi. Adana.
- ÜÇER, Cenksu. (2005). *Tokat Yöresinde Geleneksel Alevilik*. Ankara Okulu Yay. Ankara.
- YAMAN, Mehmet. (1994). *Alevilik İnanç Edeb Erkân*. Ufuk Yayınları. İstanbul.
- YETİŞEN, Rıza. (1986). *Tahtacı Aşiretleri; Âdet, Gelenek ve Görenekleri*. Memleket Matbaacılık. İzmir.
- YILDIZ, Harun. (2004). *Anadolu Aleviliği, Amasya Yöresi Bağlamında Bir İnceleme*. Araştırma Yayınları. Ankara.
- YÖRÜKÂN, Y. Ziya. (1998). *Anadolu'da Aleviler ve Tahtacılar*. Kültür Bakanlığı Yayınları. Ankara.
- YÖRÜKÂN, Y. Ziya. (2006). *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm*. Ötüken Yayınları. İstanbul.
- AÜDTCTFD. 20(3-4).

İNTERNET KAYNAKLARI

<http://www.alewiten.com>. Gelenekler. 30.6.2003.